

SZÉCSI NOÉMI
GÉRA ELEONÓRA

*A budapesti
úri nő magánélete*
(1860–1914)

EURÓPA
KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2015

MAGÁNÉLET

A 19. századot megelőzően még arról is folytak viták, hogy kell-e a nőknek írni-olvasni tanulni. A képességekkel egyre nagyobb számban felvértezve viszont írni kezdtek: elsősorban naplót és leveleket.

SZERELEM ÉS HÁZASSÁG – SZÓBAN ÉS ÍRÁSBAN

A NŐI LEVELEZÉS TUDOMÁNYA: CSALÁDI ÉS SZERELMI LEVELEZÉS

„Az olvasó előtt a levél küldője mintegy maga áll, és még az ismeretlenről is némi fogalmat alkothat magának annak leveléből. De még ismerős egyének között is, a kik egymás közt nem veszik a dolgot olyan szigorúan, az írott szó több értékkel bír az élőszónál. Beszédközben egy vagy más téves felfogás rögtön felvilágosítható és helyrehozható, míg írásban maradandóbb nyomot hagy maga után.”¹

A 19. században a romantika hatására soha nem látott mértékben felvirágzott Európában a levélírás divatja és ezzel a női írásbeliség. A levelezés a társas érintkezés egyik formája, segítségével a gratulációtól a lánykérésig mindent el lehetett intézni. Népszerűségét nagyban elősegítette, hogy ebben az évszázadban következett be a posta forradalma: a vonatközlekedés felgyorsította a levélforgalmat, a század második felére azon osztályok lányai, amelyek részesülhettek az írni és olvasni tanulás kiváltságában, szorgalmasan írták a leveleket, akkoriban

¹ Kalocsa 1884. 641–642.

– a naplóírás mellett – a női írásbeliség túlnyomó részét ez tette ki. A két műfaj időnként keveredett, a közeli családtagoknak küldött tudósítások szerepe bizonyos élethelyzetekben – például ha új taggal bővült a család – felértékelődött, és nem egyszeri olvasásra szolgáltak, hanem olyasfajta örök emlékeknek, mint a családi fotóalbum vagy a manapság divatos babanapló.

A Veress családban például az eredeti szándéktól eltérően ha be nem is kötötték, de a levéltárba adásig féltett kincsként őrizték a családi leveleket.² Kuzma Gyulánék hasonlóan gondolkodhattak, a kisunokák fejlődését nyomon követő beszámolókat tartós emlékek szánhatták, ezek a levelek ugyanis semmi másról nem szóltak, csak a kicsik viselt dolgairól.

Az úrinő legalább annyira elképzelhetetlen levelezés nélkül, mint kézimunka vagy főzés nélkül. Ennek köszönhetően kedvelt ajándék a női családtagok számára, akár születésnapra vagy karácsonyra, a levélpapír, a levelek tárolására szolgáló doboz, az írókészlet. Bizonyos típusú levelek nem csupán a címzettnek szóltak. A jól sikerült, érdekes leírásokat tartalmazó „műveket” a családban, a baráti körben, sőt vendégeknek is felolvasták. Olyasféle szerepet tölthettek be, mint ma egy blog: a jó íráskészségű és/vagy hírértékű élményeket megtapasztaló – például előkelő fürdőhelyre utazó – nők levelei kézzől kézre jártak.

EGY VILÁGUTAZÓ DIAKONISSZA „BLOGJA”

Biberauer Hermine levelei a 19. századi magánlevelek azon típusához tartoznak, amelyeket a lakhelyétől messzire származott szerző inkább naplószerű úti beszámolónak szánt, a szövegeken egyértelműen látszik, hogy számított a rokonokon kívül a szélesebb ismeretségi kör, lényegében a teljes pesti német ajkú református gyülekezet érdeklődésére. Igazi eseményszámba ment, ha érkezett tőle valami, beszá-

molóit külön ebből a célból szervezett jourokon olvasták fel, ahol a hallgatóság rendszeresen megvitatta az elhangzottakat.

A nagy érdeklődés annak szólt, hogy Biberauer Theodor legifjabb húga – a Düsseldorf melletti Kaiserswerthben diakonisszának tanuló, majd a bejrúti anyaházban tanító Hermine – révén első kézből értesülhetett a hallgatóság az ekkor fénykorát élő kaiserswerthi diakonisszák mindennapjairól, később pedig betekinthezett a Közel-Kelet mesés világába. A fiatal diakonissza érzékeny, egyszersmind humoros stílusban a vízpipával való első találkozásának félresikerült történetét mondja el, majd látogatásukat egyik kis védencük házában, végül pedig bepillantást enged a háremek titokzatos világába:

„[...] van dohány és afölött izzó szén. Ezt a palackot leteszik a földre és most egy hosszú tömlőn át szívják ki a füstöt. Én voltam az első, akinek először kellett szívni, de olyan rosszul értettem, hogy a lelkész úr valóban kinevetett. Belefűjtam ugyanis a csöbe, ahelyett, hogy a füstöt szívtam volna. Most a lelkész úrra került sor. A szomszédságban lakik egy család, akiknek egy gyermeke is van az árvaházban, s most még meg is látogattuk őket. A szobácska berendezése itt éppen olyan. Itt is kávét kellett innunk, aztán behoztak egy nagy, gyümölcsrel teli alacsony arab asztalt tele sárgabarackkal, faeperrel, almával és fügével, s mi a földre telepedtünk, ki lehevert, ki ült. Tányér és evőeszköz híján egyebet is kézzel fogyasztottunk, de ez egy jeles csoport volt, néhányan kötötűvel ették a faepret. [...] Június 12. Ma a helybeli basa háremében jártam. Csak egy felesége van, de az asszony egész sereg rabszolgánővel rendelkezik. Van köztük egy néger is. A basané nagyon csinos, de már öt gyermeke van. Egy szolgálóleány egy nagy tálcán ezüstrojtos lila bársonykendővel letakart kávét szolgáltat fel, aztán megállt az ajtóban, egy másik betöltötte, a harmadik átnyújtotta nekünk, s egy negyedik valami gyümölcsleből készült üdítőitalt kínált.”³

Másik érdekes levelében Hermine hosszasan sorolja az otthoniaknak, családtagoknak és közeli barátoknak küldött 19. századi szüveníreket.

² MNL OL P 1758 Méhely Pálné dr. Veress Endrénéhez (1906. ?).

³ BFL XIII. 42. Biberauer Hermine Biberauer Theodorhoz (1866. VI. 10.), Bodoky 1997. 117.

„[...] Kőszegnek szántam a két mandulafenyőmagot, egy arab dobozt, egy arannyal átszőtt s apró piros virágokkal díszített övet, a bazsalikumos skatulyát (törökül *Conféit*), a gyermekholmikat (három ingecskét, egy kabátkát, sapkácskát, egy bebújós mackóruhát és a hímzett cipőket), egy török kávésfindzsát, a két Jeruzsálemből való méceszt, szivarszipkát Damaszkuszról, egyet Jeruzsálemből, vagyis összesen négyet, egy szalvétagyűrűt, a kagylókkal telt dobozt, a stoppolótoját, három kék szalagocskára fűzött kis jeruzsálemi keresztet és négy cérnaorsót [...] Megtalálok benne az írószerszám köré tekerve az arab tollat is és azt a papírdarabot, amelyre arab nyelvű üdvözlések stb. vannak felírva, egyik árva leánykánk írta meg nekem ezeket. Az egyik csésze ugyancsak a tiéd, a pléhpohár, az alátét. Kár, hogy abból a sűrűn folyó kávéból nem küldhetek neked, amit errefelé isznak. Látogatásaim alkalmával gyermekeink szüleinél gyakran három perc sem telik bele s máris megkínálnak ezzel tej nélkül, de nagyon sok cukorral, néha kevés cukorral is, s ilyenkor valóságos kinszenvedés ezt lenyelni, de az udvariasság megköveteli.”⁴

A középosztályra jellemző szuvenírkultusz egyébként elsősorban a 19. század terméke. A család, majd a gyülekezet után Hermine levelei – mielőtt továbbították volna a kőszegi rokonságnak – a kaiserswerthi diakonisszákat foglalkoztató, ekkor még kicsiny Bethesda Kórházba kerültek, az ottani diakonisszák és a betegek legnagyobb szórakozására.

Hermine pontos utasításokat adott arra nézve, hogy ki az, akinek a jelenlétében bizonyos részeket hagyjanak ki a felolvasásból, s ki nem ismerheti meg a leírtakat. Persze fiatal lányról lévén szó, a címzettek és az idősebb családtagok, a levél első olvasói, cenzúrárt gyakorolhattak, ha úgy látták jónak. Biberauer Theodor egy alkalommal csak át-futotta húga levelét, majd odaadta a diakonisszáknak, akik sajnálatos módon félreértették Hermine ártatlan megjegyzését azzal kapcsolatban, hogy az egyik testvér magyarul tanult a kórházban kezelt huszártól. A levél gyors átadása okán a pesti diakonisszák attól tartottak, hogy burkoltan valamiféle erkölcstelen viselkedéssel vádolják

őket. A diakonisszák viszonya és érintkezése a másik nemmel az intézet életében az egyik legneuralgikusabb pontnak számított, mivel a legtöbb fegyelmi ügy emiatt indult, érthető a pesti diakonisszák túlzott érzékenysége.

Az intimitás fogalomkörébe tartozó témák meghatározása ugyancsak nehéz feladat, a betegségek lefolyásának, tüneteinek (pl. hasmenés, székrekedés, gennyes kelések, kiütések) aprólékos leírása egyáltalán nem tartozott az elhallgatandó részletek közé. Ez a 19. századi ember betegséghez való viszonyáról árulkodik: a betegséget az emberi lét természetes, állandó velejárójának tekintették. „Ügyéj, hogy rendszeren széked legyen, mert attól is jön a fej fájás. A bajoddal rendben vagy? Ird meg te azt nekem szépen a legközelebbi levélkédben, lehet külön is megírni egy cédulára”⁵ – írta az egyik édesanya a leányának, akinek soraiból jól látszik, hogy a székrekedés említését nem találta kínosnak a családfő és a fiútestvér előtt, a havibaj kérdését viszont már diszkrétebben kezelte. Ezzel szemben a terhességgel, szoptatással kapcsolatban az asszonyok csak ritkán titkolóztak, és folyamodtak a cédulás módszerhez.

A családtagoktól, ismerősöktől kapott levelekkel Hermine maga is hasonlóan járt el: megmutatta ezeket tanárainak, barátnőinek, majd válaszában tolmácsolta emezek reakcióit. Hermine a vallásával, választott hivatásával kapcsolatos kételyeit a családon belül egyedül a bátyjával vitatta meg (bár ezeket ugyanúgy felolvasták), aki megingathatatlan hitével, megalkuvást nem ismerő természetével mindig átsegítette a nehézségeken.

A Herminének fontos ismerősök hogylétével kapcsolatban feltett kérdések, a közvetlenül nekik címzett mondatok azt a benyomást kel-tik, mintha a távolból társalgott volna ismerőseivel. A Biberauer Theodor keze alól kikerült, már-már prédikációnak is beillő, emelkedett hangvétellű irományokból úgy tűnik, a jóval idősebb fiútestvér teljesen átvette az elhunyt édesapa szerepét. „Leveled egy részét ma (ma vasárnap van) felolvastam Jeanette testvérnek. Azt mondta: »Hiszen ez

⁴ BFL XIII. 42. Biberauer Hermine Biberauer Theodorhoz (1867. V. 14.).

⁵ BFL XIII. 26. Kuzma Gyuláné leányához (1903. X. 15., X. 27.).

a báty olyan mintha az apja lenne.« S azt válaszoltam neki, hogy te nekem az is vagy.»⁶ Hermine a családtagok és gyülekezeti közös ismerősök hogylétét, életük fontosabb változásait elsősorban a család nőtagjaihoz címzett leveleiben vitatta meg. Előttük mert olyan kérésekkel előhozakodni, mint az otthon felejtett kottáinak előkerítése vagy különböző anyagok, ruhadarabok, apró ajándékok – fényképek, sütemény vagy szőlő – küldése. Egyik nőrokonától – nővérétől vagy sógornőjétől – kéri: „Te is egy asszonyszemély vagy, férfiatól ezt nem lehet kérni, írj nekem mégis igazán sok-nagy apróságot!”⁷

SZENVEDŐLEGES SZEREP

ILLEMSZABÁLYOK SZERELMESEKNEK

„Mint nőknek a férfiakkal szemben általában szenvedőleges szerep jut osztályrészünkül és így igen ritkán vagy soha nem vagyunk kezdeményezői a férfiakkal folytatott levelezésnek”⁸ – ismeri el az 1886-os formuláskönyv szerzője, Bánfalvy Róza, hiszen már a cím is erre utal: *Mit feleljek?* Ugyanakkor egy ilyen, levelezési sémákat sorjázató gyűjtemény az illemszabályokról és nőideál felvázolásáról, tehát a „szenvédőleges szerep” megerősítéséről is szólt.

Mindazonáltal a családi vagy úti beszámoló jellegű közlendők mellett a szerelemnek is – udvarlás, különféle rituálék, kapcsolattartás – egyre fontosabb terepe lett a levelezés. A levelezőkönyv vásárlója tehát már nem csupán azt igényelte, hogy a levélformulák szükség

esetén megtámasszák magyarnyelv-tudását⁹ (a polgárság anyanyelve sokszor a német volt), vagy hétköznapi ügyek intézését segítsék (mint például Farkas Elek *Legújabb házi titkár-a*¹⁰), hanem hogy a szívügyekben is útmutatóul szolgáljanak. Így hát a század második felében több, kifejezetten a szerelmi levelezést segítő könyv jelent meg, ez az 1882-es például az alábbi, nem rövid címmel: *A szerelem szótára és kalauza. Szólamok, kifejezések, bókok; történelmi, hitregei adalékok általán; a szerelemre vonatkozó ismeretek gyűjteménye; annak különféle viszonyaira alkalmazott levelezési mintákat és a házasságra vonatkozó életelveket, tanácsadásokat tartalmazó függelékekkel. Hazai és külföldi források után összeállította V. J.* A diszkrét monogram az egyre szaporodó, mert egyre nagyobb olvasótáborra számot tartó női lapokban gyakran publikáló Vajda János költőt takarta. Ő már 1861-ben is adott ki levelezőkönyvet *Hölgyek titkára* címmel, ezért tudhatta, hogy a szegény írástudó számára ajándék a szinte minden könyvkiadó által szorgalmazott műfaj:¹¹ viszonylag kis erőfeszítés és biztos pénz.

A könyv nem csupán levélmintákat tartalmazott. A szerelmesek szóbeli és írásbeli évődéseikhez kitűnő forrásul szolgálhatott a szerelmi szótár, amelyben mitológiai és bibliai alakok, valamint a szerelemben fontos fogalmak – szenvedély, titok, rágalom – meghatározása szerepel betűrendben, illetéknéppen: „Plato. Az a görög bölcs, aki föltalálta a platoi szerelmet. A mi abban áll, hogy az ember az asztalon alszik, és az ágyban vacsorál.”¹² A művelt szerelmes ugyanis sűrűn használta az ókori kultúra fogalmait, jól hatott, ha különféle nimfák

⁹ Tipray A. Juliántól a *Legújabb és legteljesebb pesti magyar-német házi titoknok, vagyis: levelezőkönyv és házi ügyvéd / Allerneuster und vollständiger Pesther ungarisch-deutscher Haus-Sekretär, oder Briefsteller und Haus-Advocat* éppen ezt a célt szolgálta, és számos kiadásban jelent meg a század során.

¹⁰ Farkas Elek: *Legújabb házi titkár: magyar levelező és önnagyvéd: iparosok, kereskedők, mezőgazdák, hivatalnokok és magánosok használatára.* Először az 1850-es években jelent meg, de egészen a 20. század elejéig jelentek meg újabb kiadásai.

¹¹ Verőczy Sándor *Legújabb levelező könyv-e* (1871) például Heckenast Gusztáv kiadásában jelent meg, aki mindig szorgalmazta a „hasznos könyvek” (szakácskönyvek, mezőgazdasági könyvek stb.) kiadását, Csongor Béla *Legújabb és legteljesebb levelező könyv-e* pedig az 1880-as években a Révai Testvéreknél

¹² Vajda János: *A szerelem szótára és kalauza.* Athenaeum, 1882, 101.

⁶ BFL XIII.42. Biberauer Hermine Biberauer Theodorhoz (1864. III. 2.).

⁷ A levél eleje hiányzik. BFL XIII.42. Biberauer Hermine egyik nőrokonához (1865. VII. 14.).

⁸ Bánfalvy Róza: *Mit feleljek? Levélminták a művelt hölgyek használatára.* Stark Nándor, 1886, 7–8.

hoz, múzsákhoz vagy istennőkhöz hasonlította szerelmesét, Vajda is Niobénak becézte sírós természetű nejét a görög mítosz nőalakja után, aki fájdalmában kővé vált, de könnyei még így is csorogtak.

Mielőtt a levelezőkönyvet forgató olvasó hübelebalázs módjára belevág a levelezésbe, a szerelmi viszonyokban is eligazítást kell kapnia. Válaszokat olyan kérdésekre, hogy a szívre vagy az észre érdemes hallgatni? Milyen a szerelem a házasságban? Hasonló hasonlót vonz, vagy éppen ellentétes jellemű emberek találhatnak egymásra? Minden olyan témában, amelyben Vajda János mint a *Nővilág* és más, nőknek szóló lapok szerzője újságírói gyakorlatából jól ismerhetett, onnan át-emelhetett.

Vajda János ekkoriban Bartos Rozáliával, egy gyönyörű, de tanulatlan rácvárosi polgárlánnyal élt házasságban, így biztosan saját helyzetéről ír, amikor *A szerelem szótárá*-ban kifejti: „Magas műveltségű, finom modorhoz szokott férfi egy elhanyagolt nevelésű, műveletlen szép lányt még kinevelhet, magához emelhet, de csak úgy, ha ez tanulékony, szellemes, könnyű, sebes felfogású, és maga is olyan erkölcsöket örököl a természettől, melyek őt e magasb műveltség és finomság előnyei iránt fogékonnyá teszik.”¹³

Azonban óvja a férfiakat azon nőktől, akik irodalmi vagy művészeti foglalkozásra képesnek hiszik magukat, regényolvasásnak, zongorázásnak, látványosságoknak, napihíreknek hódolnak, mert az ilyenből „elvéve lesz jó feleség”, az együttélés jövője szempontjából a legfontosabb vonás lévén a háziasság. A tudatlan, de tanulékony nővel csak eleinte van sok baj, vesződség, és az ilyenek nem nézik le, nem hiszik ostobának férjüket, mint a nagy eszüket fitogtató kékharisnyák. Ennél már csak a házastársánál jobb módú asszony veszedelmesebb, aki esetleg így oktatja ki a férjét: „Hallgasson; ön csupán nekem köszönheti szerencsését. Én tartom önt, nem ön engem.”¹⁴ Vajda akkor még nem tudhatta, hogy egyszer még az ő kellően tudatlan – három elemi osztályt végzett – felesége is képesnek hiszi magát iro-

dalmi foglalkozásra, és a 20. század elején sajátos helyesírással, de a maga szabálytalanságában és hiteltelenségében is megragadó emlékezést ír közös életükről.¹⁵

A levelezőrész vallomásokkal, még hozzá kizárólag férfiak által írott szerelmi vallomásokkal indul, hiszen a kapcsolatban természet-szerűleg csak a férfi kezdeményezhetett. A szemérmesen hallgató nő húzódozását az udvarló az illendőség keretein belül még egy levéllel oldhatta, és külön minta járt a „gazdag lány – szegény ifjú” felálláshoz, vagy ahhoz, ha a férfi egy özvegyasszonyt szeret meg. Az előbbit arról illett biztosítani, hogy csupán a személye iránti őszinte érzelmek motiválják az érdeklődést, utóbbit pedig arról, hogy gyászát az iránta rajongó férfi tudomásul veszi, és gyermekéről is gondoskodni kíván. De ugyanúgy találhatott a pályázó sémát ahhoz is, hogy hogyan kérje meg levélben a szülőktől – elsősorban persze az apától – az imádotja kezét, a leánykérést ugyanis meg lehetett ejteni levélben is, ez nem számított modortalanságnak.

„Nem akarom eltitkolni, hogy úgyszólván megesküdtem, miszerint nem fogok férjhez menni”¹⁶ – írja „Teréz” „Adolfnak”. Ezzel a szólammal a becses udvarlónak adott kosarat a művelt és finom hölgy, pontosabban a visszautasítás élet vette el, hiszen azt sugallta: a visszautasítás nem a férfinak szól, hanem a házasság intézményének. Aztán ha egy-két év múlva mégis megházasodott, mondhatta azt, hogy megváltozott a világszemlélete. Így tett például Feszty Árpád húga, Margit a kezére pályázó Gárdonyi Gézával – akinek figyelemre imponált neki, nem akarta az elutasítással megbántani, de nem szívesen ment volna feleségül a bogaras egri remetéhez. A lány arra hivatkozott, hogy tervbe vette, hogy zárdába vonul. Aztán egy év múlva hozzáment egy főhadnaghoz.¹⁷

¹⁵ A kézirat sokáig kiadatlanul vesztegelt, csupán 1983-ban jelent meg: Vajda Jánosné Bartos Róza: *Emlékirataim*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

¹⁶ Vajda 1882. 215.

¹⁷ Ezt Fesztyné Jókai Róza meséli emlékezéseinek második kötetében, azzal, hogy a zárdába vonulni szándékozó Margit ihlette Gárdonyi Szent Margitját. *A tegnap*. Légrédy, 1924. 40.

¹³ Vajda 1882. 148.

¹⁴ Vajda 1882. 163.

Vajda János a szemrehányások különféle formáit taglaló fejezetben van igazán elemében, akár férfi, akár női szerepben ír levelet, akad itt recept szakításra és békülésre egyaránt. A levelezőkönyv megjelenésének évében, 1882-ben ő is sok szemrehányást tett a feleségének, és némelyik levél olyan szenvedélyesnek hat – például az, amelyet Félix ír Rózának (Vajda felesége is Rozália volt) –, mintha valós élethelyzetet írna le. Félix féltékeny és dühös, mert Róza, esküjét megszegve, visszaélt a szerelmével... Ennyi okos tanács után nem hallgatható el, hogy hiába óvta Vajda férfitársait, ha saját, csalhatatlannak hitt párválasztási módszerével rajtavesztett. Olyasmi derült ki a betaníthatóknak és uralhatóknak hitt, mivel nála műveletlenebb és pénztelenebb asszonyáról, ami a költő számára elfogadhatatlannak bizonyult: hogy Bartos Rózának még házasságkötésük előtt törvénytelen gyermeke született, így házasságkötésük nem volt érintetlen. Vajda még 1882 márciusában elzavarta a háztól a feleségét, és a későbbiekben aligha írt már neki olyan szerelmes levelet,¹⁸ mint amilyenekkel a levelezőkönyv zárul. A kötet főképpen Vajda nőknek szóló írásait hasznosította újra, és bár elsősorban férfiszempontot tükrözött, nőknek és férfiaknak egyaránt okulásául szolgált.